

Правильно: **ОКСИГ.**

ДЕРИН ТӨП ТУРГАШ...

РФСР-ниң Дээди Совети-
ниң 1990 чылдың декабрь
22-де доктааы-биле РФ-ке
пенсия хандырылганын
сангасуун эргелен-башкаар
саясаттын, бог-тускайлан
курчун чегрелиг албан чери
Россияниң Пенсия фон-
дузун (дараазында — ПФФ)
тургускан. ПФФ-ниң мыска
денниң тургузунда шупту де-
кисааэрлерде салбарлардын
окукун санында төлээрлер-
ди, компьютер системазы-
биле бурун хандырылган,
бог-тускайлан саяг-хеэ чээли
албан чери апарган. Баштай-
гы чылдарда ПФФ кол-
дуунда далайвыр телекейле-
рин бүртүктүр, олардан кир-
ген далайвырын ой-шанда,
бурун эвэлдиг ишчиле-
рин, ханнар акадарын, ыя-
лыр чоруду тургускан, да-
лобо чылдың эргин 7 айла-
рында пенсияны санааш, ты-
псырындан огелээш ону пен-
сионер кыягыте төлөп бээр-
не челир — шупту акалды
кылып чорудун турар, ча-
гыс ай системазе ишчилээ.
Дү кышак ам бо хүнерде
туруп турар хоойл-дүрүм
суугар Россия хамаатыз-
зын назыйлан Кыраан дээш
дүл турары күш-акал пенсия-
нын хемчээли Пенсия фон-
дузунда (дараазында — ПФ)
төлөп турар далайвырын
хемчээлдинен хамааралы
ака санатынын турар. Ын-
чангаа хан ужурундан, да-
лобо далайвыр чоруду, ча-
дырдык төлөөрлэрин ойтлар
ийинке, азы эвээш хемчээл-
не төлөп турар тааварлалар
бар боог турар. Бо чорук ба-
ла чаартылганы негет турар.
1996 чылдың апрель 1-де
ФФ-тин Чазза күш-акал ста-
нын болгаш пенсиянч хем-
чээлин санаарынч чаа сис-
темазыне ишчилринин чаа
дараа-биле «Күрүнениң пен-
сия магмаладыгазынч сис-
темазында хууда (персони-
фикация) учет дутайниң»
Федералдыг Хоойлуда хүлээп
отурар Оюулуун бугу Рос-
сияның иппердир таалаы-
биле улуг акалдык РФФ чег-
релерде кылдыр тургускан
ийи берген, Оюу хоойлун
негелдизин суугаран 14 хар-
дан өрү назыйлы күш-акал
кылып турар Россия ха-
маатыны ПФФ-ниң учедун-
да ыялалта турар ужуру-
луг. Кандыг-бир бугу

ругте, албан чердеринде, организацияларда, араг ажил- айлгында ажилдаг турар хамаатгылары кижэ бүрүзүнөг анкета долдуртушкан, ажил- даг турар чериниң ажалы- даг турар хамаатгылары ИФ-иниң телозониниң бүрүзү- кедей, а хуу айгарлыгы- ниниң база тур кала ажил- ку хамаатгылар боттары бүрүт- кел эртер. Бүрүткел эртки- соонда ИФ компьютер систе- мазынга кижэ бүрүзүнөг агар сан ажилың каар бол- гаш оларга тусый дугаар- гыг хоречинел тыпсын бээр. Агар санда ук хамаатгыны- алызында барып пенсия са- лалдырынга эрежок чугула- чуүдлер: ай санында аг тур- ган шалыны, фондуга төлөп турган дагыры, күш- ажил- ставдагылар, фондуга төлөп- медээлер чыгылы бар. Кажан бүгү Россияга кижэ бүрүзү буруттушкан, оларга агар саны ажилың соонда, пенсияның хемчээзи ажил- даг аг турган шалынының база төлөп турган дагырының хемчээзинде дорт ха- маарылгалыг болур дугайын- дага федералдыг хоолуну Россияның Чааза хүлөп алыр. Хой шалын ажилдаг аг, хой дагыры төлөп турган кижини- ни пенсиясы хой болур, а эвээш шалын аг, эвээш да- гиры төлөп турган болза, пенсияның хемчээзи Моңгул- даг чамдык кижилер, пенсия- гы уңер үеде чоошуулан келир- ге, улуг шалыныг ажилга ажилдаг береш, бүгү назы- нында ажилдаг чоран кижилерден хой пенсия аг тур- ган азы ажилдавын турул- туруп күш-ажил дептинге ажилдаг турган кылдыр ме- те бижидигтелер кылдырып алыш, хой ставтык кижилер биле ден хемчээзилги пенсия аг турган таавылгалар тур- ган болгай. А кажан персо- нификация үедүнең шалы- ниниң соонда бо чорук шуут болза, пенсияга күш- ажил кылдыр агар дериң- ги төлөп чоран кижилер, пенсия алыр апар болаш келир үеде пенсияныг тур- таар деп болаар болза, күш-ажил кылып эгелээн хүнүндэн эгелен боданын апар. Көрүп, дыңап чо- рууга амгы үеде чамдык кижилер, эг ылангы хуу сайгарыкчылар, хуу ажил-

агыййы анькятар, пенсияже
уңер үем амааа элек, ам
дызында дадывар төлөз
ажык чок боор; азы пенсия
чокка чурттап шыдар мен,
акшын чечир кылдыр
ажылдап, чык дзыр мен
тең болот чоругулар. Мен
бодарымга, ыңна деп болот
чоругу кижилер казып ту-
рарлар. Чүе дүзе, бирезде,
шутту кижилер пенсия та-
дызы-биле камгалдалгыткан
болуру база пенсия фонду-
зунга дадывар төлөзү ал-
бай деп РФ-тин «Күрүе-
пенсиязынча дугайында»
хоойтузунда айтып турар.
Ой шыкан пенсия камга-
лалгытканын системазы бу-
гу-тининин, албай болуру-
нуң чыгыш чыгыш чыгыш
жеттинип тургустунган бол-
гай. Ыңчанган үстүндө ыя-
тыгын чак хоойлу сузугар
куш-ажыл кылп турар ки-
жилерин уцкта ап, — олар-
нын шуптузунга агар са-
ажылды турарнын ужуру-
даа мында. Ийиле, дадывар
төлөвүн тургаста база чет-
чир кылдыр акша чыгы ал-
байн чыткан, калдыр-бир
озал-ондакка таварышкан,
инавалди апарып болот, а бир
чамдык таварылгада овал-
дык таварышкан чыгыш
тынмынал чарып болуру.
Кым-лаа кижи озал-ондакка
турарын бөөринден камга-
лалгытмаан-на болгай. Во
таварылгада инавалди апар-
ган кижиге чак хоойлу эс-
угар пенсия санаагар, акша-
зы эвээш болбас бе база ам-
тыгындан чарылган кижини
ийи есукс артып калган
урж-дарымга, адырдык-
чызын оскундан дөз төлөз
пенсиянын хемчээли эвээш
болбас бе.

Болшап арын-нүүрү.
Амгы, аягы шалып
айы-биле үмкес үед чоңиуу
улуг чартың чүгө пенсис
акшаңы-биле хлөб, чиги
шай борастап чурттан өр
а, пенсия айы кижжис
аңгы-бүгөлдө далаа бот
байдалдаа чурттан түр
ны ыкма-лаа кажыт эвс-л
дыгары. Ычанагаш ПҚ-те
бывагы чогуру үезиндө
долу хөмчөөлүг шыңдаң
риден чоңун амьдаралы
дорт хамаажыры деп чүвөн
дадывыр телекериңи били
болза кси.

Ам бистиң Тес-Хем ко
жуңда дадывыр чылдыа
каңды анылыг чорун ту
варына доктаан корсун
Бир эвс амгы ай сайнал
аңгы ай сайнал төлөө
ужуруг пенсияны 50 хир
зууэун боттарыныстаң
дадывырыс-биле дуглап а
турган болзувуса, бо чыл
дың 6 айларының түнөйл
биле ол көргүзү 25 хуу ч
дир куудула. Бо чылды
июль 1-де байлал-биле ко
жуңда дадывыр телекериң
риңч фондзуңа дадывыр
өрези 2.940 млн, рубль бо
турар. Оол иштине совхо
гарияң өрези 1.338 млн
рубль, аам иштиң өрези 45
млн рубль. Икетте организаци
ларың 1.058 млн, рубль
Рынокто экономика хөмчө
чюн соолда сая-хө байла
ды баксарып, шалып, үндү
рүгтер төлөр арга-шинэс ч
гундан, ажил-чортуулазы
соксаткан, херек - кырынд
бар кылдыр санаттыңны ту
рар, хоойлу өзүзгөр узуу
каттыкканам, бакпыда аят
саны хардыкканам бүдүрү
гелериңч фондула өрези шям
чөөшкөн чок хөөлөшүн чы
дар. Ындыгарла Шуурман
ны ашыл ажил-агы чери
АМКМ, «Сельхозтехника»
«Сельхозхимия» сөхүжү
агы чери, күрүөшкөн ай
ныыр-тыныш ажил-агы ч
ри, «Убса-Нур» ассоциация
ды, белектердег киторан
хамаажыры. Чогуам ажил
чорудулагалы, бот-оругу
чырылгалдыг черлер - ко
но, мяш ажил-агы чери
орук-туд - сөттелге учас
тогу, коммунал ажил-агы ч
ери, федералдыг почта бол
гаш электрийг харылаа
ның кожуңда салбыралы-
бо черлериң дадывыр те

Бюджет организацიაлары да-
дымырда өсөшү шүтт көз азы-
амынан өзгөчө өрлөнгү ту-
турган. Чүгө дээрлү пенсия фон-
дузу турустуун келген үе-
ден агызып, оларга бюджетте
төп акыны шыгында-лаа
өсө-даа чарыгдаларга-да
четчир кылдыр берип тур-
ган. А ол организацйялары
ныц харысалгалды кижжи-
лери оо акыны долү шүт-
чиптеш, өсөкэр чарып тур-
ганы чажыт эвес болгай.
Бистич кокунда араатар
дадыр шүт кирбейт
турган. Бет дымды-бел
саалап турган сайгалды
чылар өрткөн чылдарда
өзөш биче-даа болза төлө-
турган болза, бо чылдың эрт-
кен айларнда олардан дүк
ка өзөш дадырды кирген
Араатарын-даа, сайгалы
лыччыларын-даа дадырды
төлөйсин турарынчип көр
чыгалааны, кажан оларын
бадылап тургузуп турган үе-
де бо талазы-биле тайныл-
бербөйсине. Ооц кыдында
айгалдыччыларын аары-
айгалдыччыларын аары-
зында ПФ-биле керээ чары-
ган соонда, ам дадырдыр тө-
лөп болор силер деп меге-
тайнылбыр бергенине. Ын-
чагам бо чүдүдү номчаан
соонда араатар база сайгалы
кычкылар керээ чарары ала-
бар эвес деп чүвени биле-
бээр болор. Россия Федерация-
зыныц Президентизин В. Н.
Ельцинца ат салтаны 1997-
чылдың февраль 5-те 26—
Федуагары Федералдык Хо-
зу суваруу хуу сайгалыны
турган ПФте арыг оруула-
зында 28 хуууун, аары-
ажыл-айгалыры — 20,6 хууу-
зук илчилер апарган. Та-
рифтин 5 хуу турарындаан
оо хире кылдыр өсө берген
дадырды төлөкчиринге аары-
болбай аан. Ындыг-даа бол-
за хооллуну шүтпү кижилер
күүсөдир укукурл.

Бо материалды бижиги-
турга амгы аныктарга, кел-
ерип үеде пенсияны кара де-
терип төп чораша ажилдап-
алыр аапарын саягындары-
ден соруга салган мен, базам
дадырдын чотугу үезинде
дедуу хуууларды илчилер
турган болза, чонун эц кон-
каз кол социал камгалалды ке-
кээ — пенсионерлер, инвалид-
тер, өскүс уругдары пен-
сиянын ай саямында, үезин-
де ай турар апар деп чүвени
ин ажил-айлы уудуткуулар-
ды, харысалгалды ажил-
дакчылар, сайгалыкчылар
кижизеге алырынга ала-
гедим.

Зайвек МАЙЫРД.
Тес-Хем кокунда ПФ-ни

КЫЗЫГ А 1004 АЛ

Тыва Республиканың Дээдүр судурунундагы 1976-жылдагы Судуу Кодекстеринин Республиканык Дээди судурунун таламы-биле суд коллегиялары дараалан ТР-ниң Дээди судурун ич, уузе төлөздөкчигери нева. Судурунундагы 3. А. Монгуш, хелемичи М. К. Игмарыа. Күрүне декчин прокурор Б. Н. Лы

Делегей эргезиниң хоолдузун барымдаалан көргөдүштүк турттуң хамааттамыз азы хамаатты байдалды чок кичи еске күрүнең девискеериге кем-херек үзүгүдүп каар болза, ол-түрү турттуң кеземке хоолдузун биле ялага ол онаарың. Бизде чегара бол судурунундагы делегей эргезиниң бол причиниге үндөйсеттингенге Судуутаттырын турарларың узуң сандайында (чоон дөңдүр) бир-бизе харыартың херим дээң, экинин каар шооча биле дулган каан туска (Бичиги өрөздө) Моолу Республиканың хамааттамыз анык ол иш соллар кый-биз көрүп, шырларын ол озуң турар. Тыва Республиканың Дээди судурунундагы бол судурунундагы Россиянык болган Моолдуң узуустарыңның араваның кожа-хөлбөң байлардыг харызаларың калдык-даа багай салдарын медирбөс ужуруң. Дүрүң дээр, дүрүм-не богай, анык калдык-даа күрүнең хамааттамыз чамгырт апсар.

Судуутаттырын турарларың савадайында чоғум кымзыңмы ол? Кайның, кажакы Гываңиң девискееринге кем херик келгеннериң? Калдың херекти үлүгеткениң? Даң дин Салдаң 1976 чылда Моолдуң Убса-Нур аймааның Тес сумузуна төрүтүнген. Ам онд хара чүгүл 21, дыкы анык. Норсейл Гантулга 1972 чылда баяа ол сумугу төрүтүнген, 23 харың. 1990 чыгың, марс 14-те олар Росияның күрүл кымзыңмы оор езу-бизе мырк турттуң оор киргеш, иш дүрүң араваның кожа-хөлбөң байлардыг догунааның дүңдүрүң биле амгы күштүг херекти каржыан-биле үрүң. Төң

[illegible]

Суд залындан

КАН

УЖУРЛУК

талгазын казып шындар, а херечинин хавырыры РФ-тин кой Кеземге кодексианде кел дунген) бурууатканд, суд кириген. А Дамдин Сандагтай бурууатканд чуулдери бар кой Гаутугагыны-биле бар демеи. Оларын бурууатканд чуулдери кердунген хосха казымырынч устук, хос хаадылар кижя бурууатк 35 чыл омаажын турар. Ыч чарага, Россия Федерацияны 1997 чылдак ийагыны чинг сонгаар кунтуг бол эрелен хаа Кеземге колден анык калгыч чуулдери амылгаалар, канчаар, к чылда хосхааларын каа кириндери ол дээр, чур судук эрген-дир.

Судаттарын тураруула болган херечинин багтай танышылга суектерин ала, куну-биле баа бурууатканд чур-биле суд турдунган хосха хамаарыштыр суе локир, оларныц саял-оу лын дыңнаары доозулган.

Россия Федерацияныц куруне кызмаларыныц Ты да участго э-не дуншук луг черлерин бирээс О лул келген болган ол-ла эвэр артышпаан. Кымааг чурумун болган хаалай дуншук болган хаалай чамалык хамаастаарыныц саягылаш поолуг хосхаа. Кымааг еттур бараанын бы болган еске-да уч дерин арттырар, мал ол лашкыны кедерзон турган Чикээ, Эранинны, Тес-Хе нын, Овурчун араттарын коллективтик ажил-агилы рынчы малын кызмалар тур чакыды-биле узе сурт Моолдук девискээричте ки ри, курул кан турган, Кы зыгаар уречкичлери Моолду кирип келгеш, Тес-Хе нын О. Шылаада араттарын мал-агилын, харын э-те ренгийн бевил хунаа ал таварыгалар тургулаан.

РФ-тин куруне кызмалар ныц Тывада участгоу б ижмалар, заставаларга ту дунгу кылды, акаа Абакан ныц бесин туудуткалар кирир дугайында чулу

МУ

Өвүр кожуунуң төп Монгуш Доржуңуң ады-би туртуугарына болган кутул төлөздөргө чоңдуга Кушкан Баянов акайы гаш хомундачыг сактыдыр чугаалаан. Кушкан ыста чоң.

Чогаачынын дугайын алганы дээрэ — амгы Монгуш Доржуңуң үчөлөгөжиди туварынын ачыттай чоң чогаадычыг ажилгафты документтерини библиографтыг айтыкчы

Библиографтыг айтыкчы Доржуңуң төртүүнгөн чыгар чымдылары үндүрүзүк билдигир.

Кушкан Баянов

«Тываның Чогаачылар үчөлөнгөн болган чыгыс төр-чуртуугарыма аким-амгалдар-адынга турсакаа-дып, кожуунуң төп библио-теказын М. В. Боржу аттыг библиотекка кылдыр адаа-

Н Г А Р

библиотеказын чогаалчы адал турка, чагчыс черле
Чогаалчынын эвдильдин
ынык кайт торзөн дудамзы
нык дугымдыла берге бол-
кыны кударанык кыл.
Баяновна ам бистик ара-
чонун ичичан хойну билип
Чогаалчылар эвдильдин
и, чырыктык адын мой-
мы-дыр. Чогаалчынын үзүк-
мал-ижин бадтыкап, библио-
кодруун турган, кылганын
удаас чырыкче үнөр.

чыс чогаалчынын (Монгуш
сундын бээр 60 чыл оюн-
дт туураныга херек дээр-
на **МОНГУШ:**

лынга өөрүн четтиргенимин
оон бугу тездериникин мур-
нуудан илереп тур жеп.
Акым 1962 чылда Москва
ке өөренип чоруканы—дуг-
маларынга үлсегер-чиккеп,
улуг өөрүшкүн болдурган.

АЛ - Б

Студент чыдарды билдиртпей эрте берген. 1967 чылдын чайынында институт дооскан кезежинең акним бисти чалааш, аэропорттан уткуп аларын дыңаткан. Төсөлдөр мурдунда мен ак-бүлөм өзүн-биле Москвага өөрүшкүчүз ужулкан бис. Бичан Москваы бир дугар көөр дээш акчымны байыр-алыныс бар чыкканымы ол. Акчим-биле кады эстеген, чурттуң аныак чогаатчылары бисти өөрүшкү-биле уткуп алды. Доозукчулар кезежине канчаар ойнаа-хогөл, чыгуулашпай, олар-ны өөрүшкүчүн дегне үлөжиг турганыныс сагыш-сеткиливисте утгундурбас болуп арткан. Ол Тывадан Горький атыг лтература институтунуң 1-ги доозукчу-зу болду.

Бисти бакчылары болгаш элери чалды сезүн берип, үлөшкөң Тыл-1-ги доозукчуз амьрал уткуп хулэс-аар бооп, деп бала

литератураның сайыратынын да улуг үлүк-хуузуң киңирин чагын үлөөнөр.

Бистер, думалары, базмынчаар болаан бис. Ынчаа Кызыл безин сураан дынааа рынык улуг хоорай турган Акмыска хей илде бажмынчаар от салбас нан-сөөк нарпаң от салбас нан-сөөк сугул, делтем бажыны бергеш, дара аргал бээр боор деп болап турган бис. Херек кырында ындаг болбаан Келгеш, 1 ай хире дыштаан гаш, Кызыл кирип ажы. дугуржур даш чорупкан Элэң болганда, муңгарга ачылган сепкили холдөң челин келди. Бажын хамашаң чыл-даа бербэң, ачылдак ачыл чечирин дыннаккан болду. Кайгай берген бис 1 дугаар доозукчуңуз ыңчаа хууэлэ алганынча. Ынчаа акмынча думалары өөрөниңчилер турган болбаан анаа дуза кадып, чаргылаа турган шаа-даа чок, а мээң баа чыдаа. амынчаарды өлөлдө олган чечимчилер.

[illegible][illegible]

олдарга берге дээрлэн би
лил сулурдун...
Норстой Гантулгын Ро
сия Федерацияның ча
Кеземче кодексиңиз (33
чүдүүнү 2 кезо-биле Ро
сия Федерацияның ка
ладды куруне кизмалар
өтүр баш бурунгаар су
чээли бөлү: кижилер аз
организаты бөлүк киялы
туу ажилыгашаан аз
кушту кизмалар, кизм
жылмышпаан, дээр ок б
дал-биле шургу кирич к
гени дээр беш чыл чед
хуусалда хосталганын ка
лишдери, 318 чүдүүнү
кезо-биле (орге-жигараны
төлөзкөсизинге хамаары
тыр оот амы-тынгыла аз
кадиксынгыла айымдыл
кылдыр күштү ажилгаша
дуу бештен он чыл чед
хуусалда хосталганын ка
лишдери (30-220 чүдүүн
4 кезонга, аз, «б» амы
ры-биле (бөө-чөптөн, ор
чөмөктө, частыр бүдүрү
дери болган частыр тургу
зуг кизмаларын еске киз
ниң амы-тынгыла аз к
дыктыгыла айымдыл к
дыр күштү ажилгаш турга
аз күштү ажилгаш д
жылмышпаан, организаты
бөлүк кижилер орнала
ниң кизмалар, дээр о
ни баш кизмалар, дээр

каны Президенттин III Ооржакка болган укугу жыныкының уясында турмушканы чоокта чакышты солуга шиешти турган. Ызга келгенде кызыгарлап жынык капын ачып кетти, гаалал болуп, Кызыгарлар Байлак Чуруктуу, Валерий Павловту Терези чутуна, чоулуга берилинг дайыны чакыраанга жынык чызыны, эре-дидинин, бед-мелердин болгаш сергичелдин магадас аргачок. Россияныкыны казыгажы бо эреси эвирлерин турмуз куугаар жоргаларга келген Кызыгарлар куненик быгы турунуп кетти. Мурунда оок кызыгарлардан эгелер.

Суд чорудулазды доо-ган болгаш шийиктеги 1999 чылдың август 26да чакылаан. Моолдун хамаатлары Россияныкы кунуе кызыгарыны иштинче дуруз оок суз-белги илгелген Кызыгарларга удуз болгаш Кызыгарлар иштинче кени: Порсоль Гавтулга 6 чыл хуусада, Дамдин Садагты — 3 чыл хуусада хосталганын казын шийикте. Устунде турар судка хомадалды кишер эргини олар берген.

АЛЕКСЕЙ ДОЖЕРЖАК,

ТӨРЭЭН ЧЕРИНГЕ ХҮНДҮТКЕЛ

Бай-Тайганын Кара-Хол — Тыланын бир кавгарынын буудуңдарынын бирээси. Оң жөлөгүзүз чөриңи чурттакчы оюнуңуң хундуңгелги, асуулаңы шөгтөгүдөн бээр тусай чаңың болуп, салгал (амчың) келген. Мен бичимин-де бозин Хөл-Баңжына ук-төгүңүң уулук кырганыран, балыкларды аңчылар, балыкчылар, бай-шымырак-ла чурт-тан чораянан болдуң ийин. Ам оң үени сактырга, дыка болуп, ыңчан Хөл-Баңжына Кара-Хол сукумуңуң эң уулук аңчылар, аңчы-аңдала аңа чурттан. Дөңсөөрү тааңа-ла биле алар болла, мыңа-ла уулук эвес, Алым, Устүтү Билиг-Хеммер, Хаакшил, Маңгың хөлчө киир аккан, Бинаңааш бо черге төрөл-бүлүң уул чурттан чораны таварыла эвес. Оон ыңай чоңуурга, тайга ажарга-ла, Хасасиянын девискери.

Хөл-Баңжын узууо, оон күндөйин чурттакчылары шөгтөгүдөн бээр хөлүңге ыңак-оңу ымактың биле хунду-чүлүң чурттан чораян. Дөңсөөрү чурт Хөл-Баңжынын буну сумуңу уулук ба-тырыла турган джигж чү-вө, ыңчанаш Хөл-Баңжына оң усе Кара-Холдун эң шымырак малдыг жикери-лериң Дасын Оңдучура Хер-тек Басымыдай уруу (чон-ла непертөөн алы «Бай-Калдай») чурттан чораны таварыла эвес. Чатырыл-ду-жарг партия үезинде шаан.

[illegible]

салып, чалама баглап, агынкөгүн чапкып, хөлдүп кыдыныкта сууруп алгаш, чалдыкырай тейлээнэр. Дагылаа суулаптын ээртирген соонда, аязым-дууру спортчу маргылда-баар, оюнар болган. Маамыда бир-де даагуарында, айт чарыкылаан өткөзгөн. Бирги черин Эректен Ирген, ийгиэин Даалар-сол Иргиттин аттары алган. Айт чарыкын бешки черге чедир шаннаа Борта бир солун болган чүве улуг наамызгыларын кыришкени болур. Чатаг чарышка 70 харлан өрү наамызгыларны чарыштырган. Ааа бирги черин 76 харыг Опей Хертек алган, ийги, үшкү черлерин Маамыр Хомушку, Айылдаа Хертек тус-тузуулаа уешкени.

Ыйчангаш чатаг-чарышты 50, 40 харлан өрү наамыз кылдыр чарыштыргандык солун болган. Херээж улуустун аразына 50-60 харыгларын аразылан бирги черин Долаан Кукуг-кег, ийги черин Сачымыаа Хертек үшкү черин Полина Хомушку алганар. Маргылдааныч бир шынарлык болган чүвеси, чүд дээрге, назым-ар айыл-бие энги-аңгы бөлүктөргө чарыктап, эргилеңгилеңгилеңгилеңгилең соолда, хурештир өткөзгөн. Борта Василий Хертек үшүргөн, Чойган Кукугет жүүрлөшкөн. Бирги черге төлөтүлгөн дегендери, 100-100

мун рубль база өртөктөг бел-
дектер, ийги чирер алган
нарны хана шагы, үшкү-
чери ээлзөнөри хол шак-
тары өртөктөг белектер-би-
шаднаа, Маргалаага илеп-
кейли киришкенери не-
лар, балыктар херекселер
сымрыкты-биле шаанаа
чире чире алгандаа чире
дош, бири кижилерге че-
дир белкени тываскаа
Хол-Бажиныч чурттаа
лар, келеч аалчларыны
сеткили хомултапнаар
Оларын белеткели шы-
рак: быжырган ээт, жиг-
хан, балык, быштат, тыва-
ашчыныч дээжини шунту
турган.

Бо балырады (дагылаа)
ы) өрттигери телепти
улуг-хууун кириг төрө-
дери демеэлзери арты
эвес. Олара Дарымаа
Алексей Люндулар, Эмма
Хертек, Шуурай Хертек, Хол-
Бажиныа Зоя, Вичедей Хер-
тектер, Долзан Күжүктеги
өрүрү чигтеринин чылы
состир чугааласаа арты
аа. Холдуг ужу-байынты
чире чире амыр-алыч
дагылаа хемелер Гри-
горий, Кай-оол Хомукулар
ныч ачы-буяныч ырак-чо-
тан келген төрөдөрү көрү-
чтигенин илереткенер.

Уран чуулдуг кокуузуу-
да бирч чире Алексей, Зоя
Күжүктегили өгүдэл-
алган. Биланын уузу
наарынч өлсөдөгү тураска

дып жокумактааны солун болган.

Ол хуңерде агаар-бойдус, билген ышкан, конуган, хаак хуңер турган. Хөл беэин чалгылаан. Кара-Хөл чалганда моторлук хөмө беэин чоруп шыдаван болгай. Ада-өгөнөин шаг-тогуенун бээр чурттан чораша эне чурттан чораша черлерин Насып-Хөл-Айсыз-Эрг-Бакы, Кара-Чода баары, Элдиг-Хөмнөр, Улуг-Арал Хаак-шыл, Мангылдак хосчунарлар барыл, төрөн чериниң чараш каазын көрүп, чуркука тырттырганнар.

Сөөлү үедө тыа чон, Тыавастың кайы-даа буздукна төрөн чериниң ыдыкты черлерин хундулал, дагы турар апарганы өөрүнчү. Чүгүл ол черлерге хундуксу эзузал эвес, орта чурттан чораша бисте, орта чурттан чораша бисте кылар дөмдөгал эрттирер күзөңчиг, ону бистер ылачар кылдыкындаа. Уш-шечеке-даа берге болза, бистиң аравыста чуртпан чораш алдарың кижилерин сактып, олараг тураскааткан спортчу мөрейбериң чонуну талазынчал эрттириң турарынаа болум хуумда дөткиги кижини мен. Бай-Надайың хөй ааж-толү төрөн черинге мөгөйиң, төрөл чонун културлук дымчалатканын дыка-лаа солук жөлтү болган.

Виктор ХЕМЕК.

Кыял дөңгөй

Тыга чоңунд байырчы-
каалдарына тыгга хуреп
шаг-шандан бээр-ле туруу-
кеген. Байырчы-каалдары-
тыгга хуреп чокка эртиг-
көрбөз. Шаанда буга, аман-
дагача черге безин хуреп-
64, 32 мөгөлгөн мяаппа-
хурештерин турганын бо-
лум безин көргөн мен.
Уш бээр дугайда тыгга ху-
реш дугайында бээр-ле
хурештин салыкчыларынын
дугайында бийжир бодалым-
Вичиымда Чөөл-Хөмчин
кожуунунд Чалаана хоорай-
да 7 кожуун болшол ол үеде-
кузун сөз ай чыскаалы дээр-
байырлалар чыл буруде эр-
тинн турду, апаа 64, 128 ме-
гөнн хурештерин көрүп кел-
дим. Ол үеде мөге салыкчы-
ларын аман-ла магадан сак-
тып чор мен. Вичаада Чала-
даана сумузунан Мавыри-
оол Монгуш (ырлар) Маа-
виринин аман-ла бээр-ле
чуунал Бөлөксей олар мөге-
салып турла, коркучүлөр
безин ыргучу каттыжып
көхлүд-омак оларар чу-
Көчүз чокка чазур чоңунд
калдыг идииктиг шяла бөр-
гүр келиккен, мөгөзин кый-
гыршышкан, ырдай арака-
мөгөзинин хей-айдын
көдүргүттер. Хуреш берген-
мөгөзүнө аныз-бур арга-
ларын айткан берин, арган-
да-ла ынай-бээр майнан тур-
да кайгачык-ча-ла.

те салыкчыларың кыргыз-
Бйчан мөге салыкчыларың
нып маңналы шай, таапкы-
азы бир тоннуң даалым-
турган. Ам дээрге 32, 64, 128
мөге хурекжи болуруда, дуу-
кап-на кийкилерин мөге са-
лыкчызы кылып кааруу-
таанда човачыны боор-дур-
мөгелерин жогкум-биле кы-
ды девилин унауруучулар-
чамдык мөге салыкчыларың
дешпиз чыныгы бийбес, ма-
лың соода ала-алыш, шот-
чорупу. Чамдык салыкчы-
лар мөгезинин чанында шын-
чевес-даа тургулаар мөгези-
ниң тура-соруун, хей-аады
оттураа.

Сөөлгү удеге мөге салык-
чызы кийкиниң маңналы
кочугу-да эвэшт боор-дур-
мөгө суурларга болгаш чо-
жуун төттеринге байтырал-
дармга мөге салыкчыларың
10-15 муң акшалар берип-
каар – олаа, а шуулгучу-
лашар башуу-дешкен мөгө
болш айт болгон шары а-
чнер, мөге салыкчынан чо-
де каш-да борбак акша-биле
шаннал каар. Мөге салык-
дээрге – амыр эвэс ажыл-
дын бирээз, Ол-бо маңпаң
алгырып, болуун салган ме-
геэин октаглас дөшт бүгү-
күжүн, ара-мергескини
олче салыр болгай.

Республиканың спорт ко-
митети мөге салыкчылары-
нын шилип, шанналын бир-
кызы дөп көөр болса деп са-
надым мег.

Таспак Тоай,
Кызыл сулай.

Июль айның тоңгузын,
Республиканың Кадый камы-
лал, эс болгаш техникти
хандырылга яамазынын
1997 чылдың чартык чылы-
нын түннелерин чугаал-
дыр коллегия хуралы бо-
луп эрктен.

Эрктен чылдың бо үези-
де деңизге, республикада
демографтыг көргүзгүдүг
дулааны илерез. Төрүттү-
нер чаштарың сапсы, эвез-
жес, чурттагыш чонуну не-
гизинде элчиге чыгып кал-
тып, кичиктен элчү-күрүм
руну ниятти-биле эрктен чы-
гып сан-туруп дең болза-да-
ры көргүзүп Сүт-Хөлдө 15
хуу, Тождола 25 хуу, Чедик-
Хөл коңуулда 28 хуу өдөр-
Өлүп-хораан бичин уруглар-
ның сапсы эрктен чылдың бо
үези-биле деңизге, республи-
кадыктың дарт коңуунунда
көвүлдүз бооп турар. Ният-
си-биле бир хар чедир на-
адыр 92 чаштар көк болган.
Чуртук кичик чоңуш ният-
аарыларыңды сапсы эрктен
чылдыңында 7,6 хуу кылы-
дыр өскөн. Чылдың эмнелди
эмгелдереге 43137 киши эм-
неткен. Чаа болжам илерде-
5 киши көк болган. Грипп
улаанот, диетерия, оруелелди
лез болгаш өскө-даа ижини
шобуңду аарыларыңдаан
аарааннан сапсы көвүлдү-
турар. Туберкулестиз аягы
хевиринде араап 291 киши
илереттиген.

Иван БЕРШАНСКИХ.

Суд залындан

**КЫЗЫГААРЫВЫС КАҢ
ШООЧАЛЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ**

Тыва Республиканың Дээди судуру судурулузга 1997 чылда «Республиканың Дээди судурулузга-биле суд коллегиялар» дараалан ТР-ниң Дээди судурулузга, уазау төлөкселчилери Е. З. Мана, С. А. Монгуш, чөлөмчелери В. К. Кышара, Күрүне, чөлөмчелери прокурор Б. И. Лишань.

Делегей эргезиниң хоойуулар барымдаалан көөргө, шынтыгы чүртүгү хамааты-азады хамааты байдалды кикки еске күрүңнүң девискээринге кем-херек үлүңнүң каар болза, ол-ла чүртүгү көөмчө хоойуузуу-ле ялага ол оонаарың. Ынара бо суд чорудулаазаа делегей эргезиниң бо привичиниң үндөзилаттинген. дтаттырың турарларыңа уун сайдайыңда (чоон делер-биле шаарартың херим-иш, эжиңи кара шооча-ле дуглан кара тускай чилиң өрөздө) Моол Республиканың хамаатыларың аны-иң ол солдартың ынак-бээр үрүң, тыва Республиканың огуру-ру, Тыва Республиканың ол судуңда эгелен бо суд руудулааза Россияның алаш Моолду уазауларга аразинга кожа-хөлбөз йаралдың харызаааларга илди-даа багай салдыңың дйбес уаажуру. Дүрүм өргө, дүрүм-не болгай, алач илди-даа күрүңнүң ха-аттызы чамгыртың апар. Судууттарың турарларың надайыңга чогуң кымына-ла ол? Кайның, каткан алааның девискээринге че-иң келгеннениң? Кандың ректи үлүгеткенниң? Да-иң Сапаң 1976 чылда оодуң Убаа-Ир аймааның с музумаңа төрүттүң. И оон хара чүгүл 21, дыка алаңа. Норсейл Гантулга 72 чылда баа ол муума түртүңнүң, 25 хараң. 1997 чылда марч 14-те олар Россияның дүңнүң кызыгарыңа р-еэ-биле чыбар чүртүгүң киргеш, ийч чүртүгүң алаңа кожа-хөлбөз найа-дың дотуңнааның дуга-иңа амгы күштүг көрөңнүң алаңа-биле уураң. Тес-

судуун угур замыгтаа багт
дныг август 12-д эгэлдөн.
уулг көзөмөл хөтөрсний
ийнх составы: оог хураалы
уулг кижигүүр Х. Г. Файзул
а, Осмоловская, В. А. Селез
нийн турарлар: секретарь
А. П. Маадур. Болочуку
назынхы, юстицийн чөлүс
кийн...

ийлэрийн бирээх чыдаг
алдын-биле кызыгааркы
ийнх бирээхн сүт өлүрч
а, бирээхн автомат боо
уу хууал, ушта сүт алы
норч ордашкан. Иччазла
аок бедик сермичледи,
орсук чок кызыгааркыл
бегисте ажыглаар ужура
варышкан. Моолдарын
енерет халдаашкынны Рос
ийнх кызыгааркылар а
сүтүр шапкан, инитирлаг
емчюн алганар.

Кызыгаар үркчилери бүтү
уруулаа хүлээд, мининге
алгаш хойлу мурунта
ларынх хаанылаар хуу,
лагы, минувазы чедип ке
нен: «Суд кедди, турнар!»
үрчелчип бо үш сеске ча
дныг чалдыгтан, арым
ийнх, чүрчөн ширт диди.
уулг туркулалыг бек
гтем-билгилг, мерксизм
иорст Хамд Гамежин
айзуланынх суд чоруду
ууларын демократтыг при
нын барымдаалан, пор
мичээк чыгези-биле сагп
н турар магалдаа аргам чок
болду. Оог назы-хары элээ
сүтүг берген кики, иччаз
аок 21 болган 25 харым
судаттарын турарларга ха
наашарттыр «сен» деп сесгү
дип чыгысдаа катан ажи
галаан болган үргүчүл-ч
иисер» деп оог эвилеп чү
дэларга-судунынх профес
сионал чагай чачынны э
сералм. Судаттарын турар
арын эргелерин болган
аг-ажыны хойлууда көр
үнгеллеп эзугаар судунын
агачка барымдаалан
агачка кызыгаар үркчи
ларынх билгенни оларын
агачка билгенни хуулау
оог арын-ыларын оларга
ерчеллеп турду. Сенсиз
туртунга, хари чопчул
агачка көзүлүк хойлук

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Тыва чоңунуң байыр-чыскаадырына тыва хуреш шаагдан бээр-ле туруп байышкан. Байыр-чыскаададыр хуреш чоңкаа эртин бөрбөт. Шаага буга, шаага чаң чер бөзүн хурешке 32 мөгелерин мыапа-ла рөштөрүн тургунын бо-мезин көргөн мен.

Мен бо удаада тыва ху-дун дугайында эвес а тыва чериң салымчыларының байында бичилер болодым.

Бичимде Чөөн-Хемчик хурунунуң Чалаана хоорай-га 7 кожуң болган ол уде-де мен сес ай чыскаадыр дээр алаңга чад буга эр-тир турду. алапа 64 128 мө-гелин хурешин көрүп кел-дим. Ол уде мөзө салымчы-ларын ам-даа магадан сак-чы чор мен. Бичаарда Ча-лаана сумузуунал Маалым-ди Монгуш (ырдаар Маа-лыр-оол), Хөндөртөй суму-зуунал Белектей олар мөзө-лөш турду. коркучкер-дин тургучу чактыркын, чур-омак суурчу чүс-чүс чараш торгу тоңунуң, чүсү диндикт шылаа бө-лөк келинчек, мөгөтени кый-дыр башынан, ырдай араак ала-лаш хей-айдыр туру-дуруттер. Хуреш бөргөн эезинге алаз-бур арга-ларын айттыр бичип, арты-када ынай-бээр майнап тур-гачымыч-ла.

Ол уде мөзө салымчыла-рың кыскай шилин алаз-бу-ра Көкүш хей баша бол-гон кыскай талың чоң ма-

НА Л

ТЕ ЭВЭЭЖИЛ?

Мого салхыкчыларын кирибес. Анчан мого салхыкчылары шийиш пашналы шай, таакпыны бир тоннуук даалымо турган. Ам дээрэ 32, 64, 128 мого хурэжи болурга, душ-машаа кыжыллары мого са-лыкчызы кылдып кавара, анча човачык боор-дур: босолорн хожуму-биле ка-мэ девилип уунурустеге, чымдык мого салхыкчылары шийиш билэс, моголер-кири соида анаа-ла шоткум-дуруур. Чамдык салхыкчы-рн могоэжин чынашда шим-вес-лаа тургулау, могоэжи-н тура-соруу, хей-айды-руу боор.

Соруу уле мого салхык-чызы кыжылп пашналы-нычуг-ла эвэш боор-дур, дээр суурларга болган чо-лорн теэтеринэ байырла-рууда мого салхыкчыларын-а 15 муш акшалар берип турган — ол-ла, а шугулен-гилэш үжүурлешкен мого-рн атт болгон шары ап-турган, мого салхыкчыны чүг-е-лаа борбак акша-биле аналп кавар. Мого салхы-кчыга — амыр эвэс ажи-лэти бирээш. Ол-бо мянпач, кыгырп, бозунуш салган ме-гелн откатпас дээрэ бүтү-лөжүн, ара-мергежилин не салыр болгай.

Республиканын спорт ко-миссия мого салхыкчыларын шийиш, пашналы бир амыр эвэс көөр болса деп са-лдатып меп.

Тыгаш СААЯ,
Кызыл улодой

— Сан-фактылар —

ДЕННЕП КӨӨРӨ...

Июль айынь төмүзүндө республиканын Кадкы камгал-
ал, эм болгаш техникни
ландырылга ламызынь
1997 чылдың чарткы чылы-
ың түнелдерин чугаала-
ры коллегия хураалы бо-
луп эрткен.

Эрткен тиздизди бо үези-
би деңизөөр, республикада
эмографты көргүзүгүлөр ку-
лааны илерез. Төрүтү-
лөр чаштарын саны, эвээ-
лөп, турттагыч чоңунң не-
йи эүлүдөз кыздырылган.
Ичкиндирин өлүп-хораар чо-
нугу нитииз-биле эрткен чыл-
ы сан-түгө дең болза-да,
көргүзүп Сүт-Хөлдө 14
чү, Токжуда 25 чү, Чеди-
лөп көчүжүдө 20 чү өскөн.
Өлүп-хораан бичиги уруктал-
ган саы эрткен чылдың бо-
лган-биле деңизөөр, републи-
каның дарт көккүндүдө
үвүдөз бооп турар. Нити-
биле бир хар чедир назы-
гө 92 чаштар чок болган.
Турттагыч чоңунң нити
гырыларынң саы эрткен
ылдызында 7,6 чү кыя-
лар өскөн. Чыдыл эмелдер
иштелгелер 43137 кижи өм-
көткөн. Чаа болкан илерден
кижи чок болган. Грипп,
аанот, дифтерия, бруцел-
лэз болгаш еске-да ижин-
ийүндү ааргыларындан
раанарнын саы көвүлдеп
турар. Төрүкбелестиг аякы
ириинден араал 291 ки-
зи илереттинген.

Иван БЕРШАНСКИХ.

Ынчан тозан чылдың январь айында тоңуучууну бир соок хунуна Тере-Холдун Каргыда малчынарынын колданышын кезири-биле бөлүк-кажылар совокто төвүндө «яңи карага» олутуп кайт, чорупкан бис. Бо черин унденин чурттагычы, оон колдан чыгар чорин өлөс, кудулура, комсомол, партия, Советтер ажылынын дуржулгалары ажылаачымын Сергей Чигжит бистери үлөп чораан. Ол Кочугу чуртагыр, чечен-мерген, билбес чүвези чок кижилер бистери орук дургаар чалгаартапкан.

— Тере-Холдун чараш бойдуз чуртамын, ам-менки, кат-тоорукту бай-байла булунууларын бирээзи Чыргаламда бола болгай. Көкшөөк хөбөлүнүз, сүт-саны элек турар чели айла майла төртүтүнгөн мен. Төртүтүнгөн өскөн черим бо-

лар шептен тургаш, биче эвес дузанын чедирген. Оон соонда бот-тымын уран чүүл коллективни ажылы ийкепкейткен, чон ортузунга кижилерин утка-шынарыл хемчеглерин ботландырып киришкен. В. Коксолдун «Хайыраан бот», «Самбакмы» деп шилерин авторун киржилген-биле тургускан Ынчангаш республиканын Кызыл хоорайнын дээр ажилды Кулутура бажынынын санынга кирди. Олар солун программалык концерттерин, шилерин чүгүл Тере-Холдун дегеменинде ажилдап чурттап турарларга эвес, Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем кожуунарынын ажил-шилеринге көргүскөн.

Комсомолчуларын мактады, ажил-шилерге база республикада дурган тараан. ВЛКСМ-ини область, хоорай конференцияларын, пленум-

тымын көмүдериинче ажилчы чонуну кулутура-ын, билгилеринде биче-дерин кичи-оонго уткан. Ан чорукта хемчеглерин ачкызында совоктоун ажил-агыйы бурунгар бажына-рын кылган, чонун бот-иш-кейи колдуулган, амдырал-чурттагы ажилчы.

Малдын баш санын өстүргени-биле оларын хемчегер хоолулуг мал чечерини тарып, өстүрери эрежок чүгү-лазын дугайында санал-ды кичирге, чангыс чер-чуртуугулар дегемени. Баштайгы чылдында бир гектар сула шөлүндөн ортумаа-биле 68 центнер ногаа мас-саны алган, Тармак шөлүн 300 га чедир көмүдөткен. 4 га арбайын шепен тарып, чон кирип, бажы берген. Оон кестирин ажал-ал-дыры-биле бир комбайнын Кунгуртуга чедирген. Оон бо акыл-чорудулазын үнөспө-

номиказын шилчип турар үдө, совокто будурулу-гун өдөргөстөргөн, ажил-чорудулазын чаартыры эрежок чүгүл болу берген, оон шилчирээр айтырыга ол кирип санал-оолдарын кириген. Амгы үдө «Тере-Хол» коллективни будурулу-го рынок экономиказын негелдеринге дүштүр ажилдаар, болун болу хан-дыртынарынын хемчегле-рин ап турар. Шынаа суму-гу төптөн аракта турар бол-ганындан, оон чурттагыч чонуну амдырал-чурталта-амыга биче эвес бергелер таваржып келген. Оон кан-чаар экижидерин, талазын-ды сумунун ажилчы чон-уу эвеш эвес чугаа-соотту кы-лып, орта кожууну катан тургузаарын дугайында саналын Чаака кириген, аааа С. Г. Чигжит баала-ды киришкен. Президент Ш. Д. Ооржак кунгуртугулар-

Тывалар шаг-төгүдөн бээр тускай езу-чандылардыг шажын-чүдүлгелер чораан. Чылдың кайы-даа үезинде бойдуздуң хайырамын: ам-менин, эм оттарын, алдын-монунун болгаш аржаан-сууларын чалап алыраа, онаган езу-чурмунуг. Моон мурнунда чылдарда ууз-каттыган хурээхиттерин бо чонуну үелерде катан тургузуп, лама болгаш хам-нарын акылдаарына таар-ымчалыг байдалдарын сөл-гү каш чылдарда ТР-ниң Президентини Ш. Д. Оор-жак, Тывада «Дунгур» ни-тилетини Президентини М. В. Кенин-Лопсан тургу-зуп турар.

Найысылал Кызылда, кожуунар төптөндө хам-нар нитилелдерин ажилдап, чонун ийкейли-биле ху-лөп ап турар. Аары-ар-жыкка, хай-бачытка тавар-ымчалыг улулар сагыш-сеткилин човуларын ары-ладып алыры-биле хамна-рын ачы-дузанын, лама баш-кыларын мөргүл-судурун-га кирип, хой кезин суз-гүл-биле эттинип турары өөрүнчүг. Ындыг турбуже, ук нитилелдерге ажилдаар тускай документиз чок, боттарын «хамнар» бис ли-жип алаттырар улулар сөөлү үлө бистин республи-ка денискаларын хой-биле ийереттинген. Хары-даа тывалар эвес боттарын, улулар өскө чүдүлгелерин улулар безин бо хамнар ажилып ийкейлигин, улус-чонун «мепен» турар апаргын бистин езулуг ук-ныгуурун салган хамна-рыныска шактыктап, чондан

эвеш эвес ажил-кончаа ап турары чажыт эвес апар-гын улус чугаалажып тур-ар апарды.

«Чүс катан дыннаарын-чонунга, чангыс катан көр-гени дээр» деп, тывалар-ны үлөргө домандаа деп, ботум ындыг таварылга таварышканын маанак кы-сы ийереттин керей. Чок-та чаа «Найысылал на-чы-ны» көрүп, өскөн-төзөн Монгун-Тайтамга чорааш, кыргыс «хамнарын» ко-жуунун чонунга чедирген ачы-дузанын ужу-кылын караам-биле көр аргалыг болдум. Июнь айын эгезин-ден эгелеш июль айга че-дир Кызылдан үш кыргыс «хамнар» кээп, аары-ар-жык улуларга боттары-нын ачы-дузанын көргүскө-нүн түнелгиде, био киж-и амызындан чарылган (малчын), пенсионер эр ки-жи эмчиде чартыктаан, а бир анык, алган-каачыс хер-жөөн кижилер Кызылда улу-ру албааран бажынында тывалар чурттагыч чон улуг дурдур-биле чугаалаар бол-ду.

Бир талазында кижилер-нин канында шаажына чурдурган Хойлуг езулар хорудан болганда, мен ий-диг мындыг деп чугаалаас мен. Ийн талазында, бистер тывалар, шаг-төгүдөн тура-ла сарыг шажын чүдүлгелер

болтаныыста чүгө өскө на-биянын, мусулманнар-нын хамнарын «сонургай бергени элдегит-ле-дир. Черле ычаш, бистер тыва-лар, чүгө-ле сонургай улустар бис ынаан, бир чүгө дыйнап каан болза, оон көрбөз шаанда амыра-вас.

Кожуун-даа, Каргы суму-даа чаргаларында ол та-лазы-биле хайылап турат тускай паргалат мону чүгө эскерби баргалыг? Рынок-то бо берге үезинде, кижилерин сагыш-сеткилин адралып хун келген тудум улам-на кудулап бадым тур-ар апарганда (чурттагыч чонуну холунда ашка төн-ген, хлөбти салыглардан чедгипин турар) бичин-лаа болза ол урал, кудалалдан адырып көрө? Анык, ызы-гуурундан хам Анна Хомуш-кун-лаа чон билер-ле бол-гаш эмчиде чартыктаан, а бир анык, алган-каачыс хер-жөөн кижилер Кызылда улу-ру албааран бажынында тывалар чурттагыч чон улуг дурдур-биле чугаалаар бол-ду.

Кожуун, суму чаргалары-нын чонуну чүдүлгө, сузүл-гүн онза кичээнгейге ап, ук-ызыгуурунда салым-чаяанын аныктарын ийе-редип, оларын тускай че-рин бөдөрлөп ийкеп, боттарын көрүтүп, үс-төп келген. Үс берге-ле-дир дээр хол салдыны олурбайн, улуг, бичин-лаа назылг хамнарын Кызыл болгаш

өскө-даа черлерге өөредир-биле дузаны арат ажилды-гар, хуула болгаш биче будурулгелер дегимчени көрүзө бээр боор дээрине бузурел турар ужурул. Оон башка бо хунерде, моон-даа мурнунда чылдарда кожуун денискаларын өлүм-чидимин кезек болгаш «түлүктөй» бөзгөн менгүн-тайгажылар улутуан боор силер?

Бола бүгү багай болуш-куннар бир талазында ша-жын-чүдүлгелер сагы-вайн турарыыста база бар деп билдир мен. Дагыла кы-лыр-ла дээр кайы-хамаан чок ооааларже улустар үн-дүр, ылангыя өн-не улуг ооаа — улуг, белин Монгун-Тайганын баарында менгүн ооаазын хайы хамаан чок кижилер кээп үнүдөр, чү-дүла чүгө үнүч-чталыг бол-лур-ла болгай. Оон түнне-лиде кээп кудай чүдээрэ, хар чаап, хат халып, ма-маганга, кижилерге хори-ка болуп турарын эскерип тураа кижилер эвеш эвес.

Ынчангаштын чүдүл-гө-сузүлгелерини сагып, бот-боттарыныска, аджаа-суг-ларыныска, аг-менийнске, эм оттарыныска, мал-мага-ныныска, ажы-төлүсүске бу-гү-ле дигит амытаннага хумагалыг болуп көрөзүлгөн, эргип чангыс чер чуртту-ларын.

Хурал САЛЧАК.

Хоочуннар аравыста

ТЕРЕ-ХОЛДУН ОГЛУ

дур ийин, кайгамчыктыг чараш оран чүгө — деп, Сер-гей Григорьевични чор-гаарынын чугалап орга-нын утпаан мен.

Шынаа-ла, кочугу чараш бойдуз чуртамын, ам-менки, кат-тоорукту бай-байла булунууларын бирээзи Чыргаламда бола болгай. Көкшөөк хөбөлүнүз, сүт-саны элек турар чели айла майла төртүтүнгөн мен. Төртүтүнгөн өскөн черим бо-

лар, хурал-суглаа болурга-ла «Тере-Хол» колхозунд комсомолчуларын, оок сек-ретары Сергей Чигжитти бо-ла мактаар. Шынаа-ла, мак-тааас аргажок ажилдап тур-ганар. Ылаңгыя Улуг Ок-тябрьнын 50 чылкын ба-йырамынга уткунтур чар-ышка киришкен, олар он-за шылгараан, Колхозка 2 муң хураганын, 640 баяла-ны, 600 ийинин чаш төлүн өстүрүп берген. 7 муң дин-чир 350 киштип кезин ду-жааган болгаш өскө-даа ажилдыг ажил-херектерин кылган.

Сергей Григорьевични 1969 чылда Шынаа кел-дө Союдагы кукумунуң дар-газынга сойган. Ынчан «Тере-Хол» колхозту кочугу ара-дуржулгалар, ажил-ишчи, негелдиг Ботатыр Самбуевич Кочкар-оол дар-газлап турган. Кукум дар-газы оон-биле дегеменин ала-ды, Кунгуртуга хой чүдү-лгөн кылган. В. С. Кочкар-оолдун эгелешкини-биле Каргы хемин бажына че-дир улур-деп келген ат-тыг ий кижип эртин шыл-даас туртуларын маши-налар, маинажып турар каа-лаа орук кылдыр кылган, дыка хой көвүргүлери тут-кан. Мен ол оруктар-биле чо-руп тургаш, хой күштү үн-дүргенин, магадмалдыг кыл-ганын көрдүм. Оон чон «Кочкар-оол орук» дигир. Оруктарын турарында ку-кум, даргазыны кириген уячу эвеш эвес. Суураа ды-ка хой чурттаа баажына-ры, чазанын черин, пил-о-раманы, школан, өмөк-те-рин, магазинни, ферма-га, коданнарга мал каяа-ларын, кызыл-булунууларын болгаш өскө-даа туудуларын кылган.

Кандыг-даа ажил дагы-ра Сергей Григорьевич бүтү сагыш-сеткилинден ак сө-ст-килин, белик харысала-ны-биле күөсүлөр негел-диг хангыры саналдыг болураг болура, совок-тоу коммунистери оун 1971 чылда партокм секретари-га соугуп алган. Бо албан-дуулаа оон ажил чылдар-ын дургузуна ажилдап келгеш, өн-өөрүнү ийде-дин бузуурин шыдаан. Пар-тия комитети ажил-агыйын экономиказын көдүрүгүнче, малайы мал ажилын, өлүк

көргөш, «Кур болгаш куру-кан черлерин шилдизип алы-ры дээр» медал-биле ша-наан. Ындыг-даа болза, тай-га-таады артында черге ма-шина-техника, Кынар-чар-материалдар чедирип алы-ры берге, ажил-агыйга оорула бербейн келгенинден чорту-гу ажилчыне сагыш сал-бастаан.

Партия Кызыл хооркуму-нун, хооркумунуң харыс-салгалыг ажилдакчылары малчынарже үс-үлөп ком-плекстип үнүшкүнер кы-лырын чугаалажып тургаш, С. Г. Чигжит чедип алыр турган. Ынчангаш партия хооркумунун секретари Ю. П. Путищев, сураглыг амыч Доржу Куулар, кел-дө ажил-агый эргелгенин на-чалыгы В. С. Борисов бол-гаш өскө-даа вертолеттиг, чамдыкта атыг Хаак-Тай-ганын кижилеринге, Кар-гыны, Ватыктыгын сар-кычларына хойжула-нында чедип турганар. Ша-к мындыг хемчегер малчы-нарын калдым быжылаа-рынга, ажил-ишчи экижиде-ринге, билин белидеринге салдырып чедирип турган.

Партокм, оон секретари кадрлар белеткеп, өөредил-гине сагышты салып, бо дугайында айтканын ху-ралдарга чугаалажып, шил-тирлерин хулап алган, тус-черин болдар. Кыстарын дээр болгаш орукмак өө-редиле черлеринге өөредип чуртукан. Чүгө дээр, бо черин болууну тускай эр-темнилер ховар, анычагаш кадрлар чедиптес өскө, ко-жуунары кээп турган. Оун партокм чедип ап шыдаан, сөөлү чылдарда улус ажил-агыйнын адырларында бо-дунуң калдары челинчик-нин ажилдап турар.

С. Г. Чигжит «Шын» со-лууну ийкейлиг кел-дө бичкичкан. Кунгуртуга болган чаа болушкунар-нын, келдө советтин күс-жө-нүн, партия комитети-нин, култура бажынынын ажилчынын дуржулазын дугайында эвеш эвес мате-риалдарын ол бижкен. Ында өскө-дө ажилдыг, өөредил-гиг чүдүлгө хой болур.

Сөөлү чылдарда «Тере-Хол» совоктоун кадрлар кил-динин эргелгенинде Сер-гей Григорьевич тур-гүл-дө-дө ажилдаан. Рынок эко-

ныч саналын өөринип көр-гөш, Чаака дорт чагыр-гыр кожууну черелдиг (эргел-диг) сумуну тургускан. Оон түнелгиде чонун амыл-чал-чуртталгазы чүгөртөтөн, хандырылааы экижөөн. Учасок эмилгези (кол эм-чин К. Д. Менин-чол), школа (директору Г. В. Дон-дун), садыг салбары (В. С. Оор-оол) чонумчалыг ажил-даа эгелер берген. Честестер ам-лаа бар, оун эдеринин хемчеглерин ап турар.

Сергей Григорьевич хып дээр анымадан пенсия на-зынында чедип Кунгуртуга (Тере-Холдун) ажилдап кел-дө оон экономиказын дуга-лыг-дуурун, културазын хөгжүдериңе, кадрларын белеткериңе чонун өө-редиле кижилеринге биче эвес күш-ажылы үлүн ки-рип, ийин атырып каан. Оон күш-ажылы челин-кирерин Чааа беди-биле үнөлдөн. Ленинич юбилей, «Күш-ажылы шылгара-дээр» деп медалдар, Тына АССР-нин Дээди Союдагы Президиумунун Хунду-дун бичи-биле ол шаантакан.

Хой чылдарда С. Г. Чи-гжиттиг тур-гүл-дө-дө ажил-даарына оон өнүн ишти башкы Вера Шир-Дарма-евна улуг дегимчени, дузаны көргүзүп келгенин дегем-лээр аргык эвес. Григорьевич хун-хун дивейн, хонук-хонук-биле чай чок чоруп каарга, оон орун со-лун, ө-бүлө ажилын кылып, урууларын аагарына, өө-редилгине, кижилеринге улуг роуду ойноан. Олар үш оолду, үш кысты өстүрүп, кижизиктен, шуптузу тускай бичи-биле, ала-иезин дөзөп салганар. Ужү баш-кы, ийин култура ажил-лачкызы, бирээзи эмчи, бо-лун ажилдап чоруп. Олар-ны биче тускай ө-бүлө-дө болган чаа болушкунар-нын, келдө советтин күс-жө-нүн, партия комитети-нин, култура бажынынын ажилчынын дуржулазын дугайында эвеш эвес мате-риалдарын ол бижкен. Ында өскө-дө ажилдыг, өөредил-гиг чүдүлгө хой болур.

Сөөлү чылдарда «Тере-Хол» совоктоун кадрлар кил-динин эргелгенинде Сер-гей Григорьевич тур-гүл-дө-дө ажилдаан. Рынок эко-

Таан-оол ХЕРТЕК.

КОНКУРС! КОНКУРС!

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Бай-Тайга кожуунда чаа ө-бүлө туулуп турар дундла-рыныска Гениадий биче Ооаа КАШПЫК-ООЛАРГА Кызылда, Хоуу-Аксинада Чаландан чурттап чоруп чок кижилерин мурнуңдан кизг байыр чедирбишаан, өлгө-нүшкен дундларыныска аас-кежигини, калдыкылы, чуртталганын бүтү-ле чүдүлгелер челинчиктерин, ак орукту чуректериниң ханызындан күзөп олур бис.

ШАРАПОВА, ДОНГУРАКТАР, ЧАНАНАР, МОНГУШТАР.

ЧАРЛАЛДАР

АМГЫ ГУМАНИТАРЛЫГ ИНСТИТУТУН КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫНЫН СТУДЕНТИЛЕРИНИН БОЛГАН БАШКЫЛАРЫНЫН КИЧӨӨНГӨЙНГӨ АГИНИН студенттеринин болгаш башкыларынын өөредилге чылынын эгелээрине тураскалган баштайгы хуралы 1997 чылдың сентябрь 1-де 12 шакта Кызылдың № 4 орукмак школаның хуралдар залында болурун чарлап тур.

Адрес: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчу, 58.

ТУДУГ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫН КИЧӨӨНГӨЙНГӨ

Тыва Республикасы Чазза чурттаар оран-сава туудун хөгжүдөр сорулга-биле Кызыл хоорайда 2 бажының туудун чедир кылырынын конкурзун чарлап тур:

1. «Тыва тууду» АН-иң 5 кат хоочуннар бажынынын 2 подбездин.
2. Хой кезинден тон даараар фабрикаын Ангарск булуварында 9 кат панель бажынынын 2 подбездин.

Конкурзунга чок негелдери — тууду ажилдарында өртөз чингидери болган оон кылырынын хуусааы эвешедир. Туудуну 1997 чылдың сентябрь эгезинде тууду эгелээр.

Тайыбынын, конкурзун негелдизин кузедиг органи-зациялар Чуртталга-тууду комитетинден алыр болгаш койкурка киржир чагыларны база ааа август 28-ке чедир кирир.

Адрес: Красноармейская, 76
Тайыбыр алыр тел: 3-46-43.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республикаын Чазза болгаш «Шын» солун редакциязынын коллективна.

Код редакторуну оралакчызы Вера КУУЛАР.

СӨӨЛГҮ ТЫНЫНГА ЧЕДИР

Барыын-Хемчик кожуун-нун Кызыл-Макалыг суур-га эркен бо хунерде ажил-агыйы эзулалыг болуп, ал-бан-хулазгелгизин күөсүлөп тургаш мөчөз шагдаа ажил-дакчызы-биле чон байыр-лашкан.

Август 23-те Барыын-Хем-чик кожуунун Хөндөлсө му-музунун Оруктуг-Сайыр-Ак-сы деп черде чайлагга айылыг кем-херек үлгүлгелерин туудуп ап турар үдө, ук ко-жуунун ишти херектер килдинин хайгыла-пост ал-банын комитетин, биче сержант Альберт Давынович Сааа өлүргөн.

Хөндөлсө суурда хамааты Чапай Монгуш дээрн ужу-дурм чок үлгүлгелер кы-лы турарынын дугайында медээ декурный кезегинде август 22-ниң кезегинде

келген. Чапай Тотман-оолович Монгуш 3 катан судаткан болгаш ааа хонерде үлгү-лгелер дээр ийкеп турган. 4 кижиден тургустунган опе-ративтиг болук дыналыг келген черде доп-дораан чо-рупкан. Олар айтканын мур-нун чарында Кызыл-Мака-лыгтын ишти херектер килдинин начальнигинин хулазгелгизин күөсүлөп турар милициянын подполковни-к Н. О. Сааа чагы-айтыш-кыны беришаан, дериг-хе-рексел-биле хандырган.

Хер болган салдарында ажилдакчылар Хөндөлсө доп-дораан оруктап четкен-ер. Аааа барган, кем-херек үлгүлгелеринин турар чери — Оруктуг-Сайыр-Аксы деп чүвени билдир алганар. Айытынган чайлагга чет-кеш, шагдаа ажилдакчылары

Ч. Т. Монгушту дүжүп бээр саналдаанар, оод ажил-агыйы кылдыр кем-херек үлгүлгелерин шыгаап, боолалар. ТОЗ-80р вин-толкадан аткан ол биче сержант А. Д. Саааың бажы-не киргенинде ол мөчөз Даразында удул-дедир аткылажышынга иштеп-турдур болук кем-херек үл-гүлгелерин өлүмүг кылдыр бадылган.

Бо чылдың август айда Альберт Давынович Сааа чүгө 26-ла харааан. Ө-бүлө өскүс артан: анык не-дүлгүн, аааа тайың үдө 1 харыг каш уруг ааа чок

арткан. Альберт Давынович ажилында ээ-харыс-салгалыг ажилында болууну төрө-зүнө ынак, эржим кижилер чоран.

Эргө-хойлуг камгалаар органын дайнычызы хулаз-гелгизин Төрөз чуртунга, чо-нунга берген дагыраанга чүдүлгелерин төнүзүңе че-дир күөсүткени ол. Оон ду-гайында чырык сактышыны кады ажилдап чоран эште-ринин, төрөдериңин, чок кижилеринин чуректеринге кезээде артар.

ИХЯ-ның парлагга алба-ны.

«Росхарылаанформ» деп харылаанын болгаш инфор-мацияны куруне будурулгези харылаанын кожууну, Мугур-Аксина электри харылаанын кожуун бели-риниң электромонтуру

Николай Селпювич ИРИТИН

мөчөзүн дыйнаптышаан, оон төрөдериңге болгаш чок кижилеринге ханы кайыдалды ийергейлеп тур.

Тыва Республикаын Ишти херектер яамызы, Барыын-Хемчик кожууну чаргыраанын ишти херектер килдин милициянын биче сержанты Альберт Давынович СААА

1997 чылдың август 23-те 26 харлап бар чоран назы-нында айыылдыг херектерин тулар үдө халаттыг болгаш биле өлгөнни дыйнаптышаан, оон төрөдериңге болгаш чок кижилеринге ханы кайыдалды ийергейлеп тур.

Тыва Республикаын Президентин болгаш Чазза Барыын-Хемчик кожуунун ишти херектер килдинин хайгыл-пост албанын салбыр командири Альберт Давынович САААНЫН

албан-хулазгелгизин күөсүлөп чоран үезинде халаттыг байдла таварышкан, мөчөзүн-биле холбаштыр Тыва Республикаын Президентинин Барыын-Хемчик кожуун-да төлөзекчизи Василий Дудукенович Монгушка, мо-чөз кижинин төрөдериңге болгаш чок кижилеринге ханы кайыдалды ийергейлеп тур.

Тыва Республикаын болучулар (адвокаттар) колле-гиязы оод кол бухгалтери Бады Коокалович Олөйини өөнүң ишти

Назынмаа Биялова ОЛЕПНИН

53 харлап бар чоран назынында үр болгаш аар арааны-нын сөөлүдө мөчөзүн дыйнаптышаан, ө-бүлениң эр-ээзинге, төрөдериңге, ажим-төлүтө ханы кайыдалды ийергейлеп тур.

Тыва Республикаын Улетүр комитетин, Ак-Довурак хоорай администрациязын база «Тыва да-дугу» комитетин дирекциязы ук будурулге черинин эргелекчизи Ти-мур Лабуканович Анычааа оон аазы, будурулгенин коочуну, хой уругтарын неси

Надежда Тачай-оолова АНЫЧМАНЫН

үр арааш, 1997 чылдың август 26-ла 83 харлап чораш мөчөзүн дыйнаптышаан, чок кижилеринге ханы кайы-далды ийергейлеп тур.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, сч 700161629, МФО 049304729, ИНН — 1701008465

Солун Россия Федерацияныын Парлаа болгаш месса-лыг информация чектеринин газетин биле союкум-дузанын хангалыгына интел-ло болгаш бүтүл-гизин Тыва денискаар эргелгенин бухгалттышкан.

Бүтүлгетирег дугайы — Т 0007

Солунда парлагтыган материалдарын авторларынын боолалары, редакцияныг тур биче чүдүлгө алыр бо-лур. Ажилында болгаш аске ааа фактылар амылалыгы дээр авторлар боттары харылааар